

**ГУКАСІМВАЛІЗМ УЛАСНАГА ІМЯ
ЯК СРОДАК ХАРАКТАРЫСТЫКІ ЛІТАРАТУРНАГА ГЕРОЯ
(НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ М. СТРАЛЬЦОВА
«АДЗІН ЛАПАЦЬ, АДЗІН ЧУНЬ»,
«ПАСЛЯ ЗАВІРУХІ», «ДВОЕ Ё ЛЕСЕ»)**

Кожны літаратурны твор – гэта не проста пэўная сістэма гукаў і літар, слоў і сказаў, але і адпаведныя сэнсы і значэнні, якія стаяць за гэтымі моўнымі знакамі. Калі чытаеш твор услых, вельмі важна падабраць пэўную інтанацыю, вышыню голасу, засяроджваць увагу на знаках прыпынку, каб дакладна перадаць гучанне і сэнс твора, не парушыць эфект, які аўтар жадае аказаць на чытача. Для дасягнення гэтай мэты пісьменнікі часта выкарыстоўваюць такія стылістычны прыём, як гукасімвалізм, што дазваляе чытачу зразумець, нават калі ён не ведае значэння слова, яго эмацыянальнае афарбоўку праз адметныя спалучэнні гукаў. *Гукасімвалізм* – гукавы «лад» слова, яго гукавое афармленне. У «Большом лингвистическом словаре» В. Д. Старычонка *гукасімвалізм, або фанетычны сімвалізм, сімваліка гука*, вызначаецца як фанетычна матываваная сувязь паміж гукамі і прыметамі абзначаных прадметаў [1, с. 197]. Асабліва ярка гукасімвалізм праяўляецца ў некаторых імёнах і прозвішчах герояў мастацкай літаратуры. Дзякуючы пэўным спалучэнням гукаў, яны могуць выклікаць адпаведныя станочыя або негатыўныя рэакцыі. Багацце такіх імёнаў і прозвішчаў, напрыклад, можна ўбачыць у творы Андрэя Мрыя «Запіскі Самсона Самасуя»: *Соша-Доша, Юзька Гыля, Дусік, Шкулік, Свердзюлюк, Суклет Жлоба, Мікіта Корда, Зэлік, Яжджыль, Хвэя*. Спалучэнні гукаў [шк], [рдз], [ждж], [жл], [рд], гукі [ш], [з’], [с’], [л’] надаюць уласным імёнам пэўную стылістычную афарбоўку. Больш асацыятыўнымі з’яўляюцца ўласныя імёны *Смятана-Бурчайла, Сом*, тэлефаністка *Горбік*, настаўніца *Зазюлька*, аграном *Агнісічк, Ягор Гарачы, Торба, Мычка, Джэж Вантробіччык, Лында, Трагладыт, Абжэра, Шык, Мамон, Юрлік, Кулік, Самчык*, настаўніца *Крутарожкава*, але з дапамогай гукапісу яны яшчэ больш праяўляюць сваю матываванасць, напрыклад: *Гарачы, Смятана-Бурчайла*. У апошнім прозвішчы, на нашу думку, спалучаюцца несумяшчальныя па сэнсе кампаненты: першы з іх *Смятана* асацыіруецца з нечым мяккім, спагадлівым, добрым, што зусім не адпавядае другому – *Бурчайла*.

Міхась Стральцоў з тых пісьменнікаў, якія актыўна выкарыстоўваюць гукасімвалізм пры падборы імёнаў і мянушак для сваіх персанажаў. Пакажам гэта на прыкладзе такіх твораў, як «Адзін лапаць, адзін чунь», «Пасля завірухі», «Двое ё лесе».

У творы «Адзін лапаць, адзін чунь» адным з галоўных літаратурных персанажаў з’яўляецца Аўдулін Паўлік, па мянушцы *Цяўлік*. Нават калі чытач яшчэ не пазнаёміўся з твораў цалкам, у яго ўжо складваецца пэўнае ўражанне пра гэтага літаратурнага героя. Пры дапамозе мянушкі *Цяўлік* аўтар стварае вобраз непрыймага, нязграбнага, сварлівага хлопца (параўн.: *цяўкаць* – ‘адрывіста брахаць (пра сабаку, шчаня, лісяня)’, *цяўкаць* – перан. ‘нагаворваць, паклёпнічаць (пра сварлівага, зламыснага чалавека)’). Аўтар мэтанакіравана падбірае сваіму персанажу выразную эмацыянальна-экспрэсіўна-ацэнную мянушку, якая добра запамінаецца і адпавядае характару яе носьбіта. Стварыць гукавую абалонку мянушкі дапамагаюць глухія зычныя гукі [ц’], [ў], [л’] і галосныя [а], [і]. Аўтар дае наступную характарыстыку *Цяўліку*: «*Ягоньм горам, ягонаі пакутай і слязьмі быў крывароты Аўдулін Паўлік, ці, па вясковай мянушцы, Цяўлік, якому капсулем ад гранаты парвала лятась ічкава, якога баяліся не толькі малыя, але і аднагодкі-хлопцы, бо Цяўлік надта любіў*

разяўляцца на ўсіх, пастыляўся нават з дарослымі, лез на кожнага, як жаба на корч. Быў ён нізкарослы, з высокай грудзінай і нейкі аж зялёны ў твары, якраз бы ягоная маці, і гэтак жа, не выпускаючы з рота, смактаў цыгарку, як яна, і гэтак жа кашляў» [2, с. 152]. У кантэксте выразна адлюстроўваюцца адносіны аўтара і іншых персанажаў да гаспадара мянушкі, што вызўляецца праз выкарыстанне адпаведных лексічных адзінак: *кывароты; надта любіў разяўляцца; лез, як жаба на корч; нізкарослы; з высокай грудзінай; нейкі аж зялёны ў твары* і інш. Гукасімвалізм мянушкі *Цяўлік* узмацняецца за кошт яе фанетычнай суаднесенасці з асабовым імем, а дакладней з яго размоўнай формай *Паўлік* і з канатацыйным дзеясловам (*любіў*) *разяўляцца*, які нібы ўзмацняе гучанне другога імя – мянушкі: *Цяўлік – разяўляцца*. Далей у творы аўтар тлумачыць, чаму *Цяўлік* стаў ненавіта такім: «*Цяўлік яшчэ да вайны хадзіў у цацвёрты клас і зноў пайшоў у цацвёрты, калі пазалетася адкрылася школа. У пяты яго летась не перавялі, пакінулі на другі год – і, можа, таму гэты Цяўлік быў цяпер заўсёды такі злосны, і, можа, таму не рос. Дзе ты ўжо вырасцеш там, калі злосці поўныя косці...*» [3, с. 153]. Як бачым, для таго, каб прозвішча ці імя літаратурнага персанажа стала эмацыянальна выразным дастаткова змяніць усяго адзін ці два гукі. Так з мілагучнага імя *Паўлік* Міхась Стральцоў стварыў непрыемную мянушку *Цяўлік* шляхам замены ўсяго двух гукаў. З дапамогай гукасімвалізму, фанетычнай выразнасці ўласнага імя аўтару ўдалося паказаць тэму змены, якія адбыліся ў характары персанажа: пасля цяжкіх выпрабаванняў вайной *Паўлік* стаў жорсткім, грубым *Цяўлікам*.

У апавяданні «Пасля завірухі» расказваецца пра вясковага падхаліма па прозвішчы *Хмыль*. Само гучанне ўласнага імя нібы рыхтуе чытача да ўспрымання літаратурнага вобраза. Ужо адразу зразумела, якім будзе па характары гэты персанаж: непрыемным, злосным, карыслівым чалавекам, які заўсёды падманвае. Звярнуць увагу на такія якасці дазваляюць зычныя гукі [x], [м], [л], галосны [ы] і іх спалучэнне. Гэтае прозвішча, на нашу думку, асацыіруецца з такімі словамі, як *хмурыны, хмыкаць, хмыканне, ухмылка, хмыліцца* і, канечне, са словам *хмыль* (пра злоснага, хітрага чалавека), якія таксама валодаюць пэўнымі негатыўнымі канатацыямі. Вобразнасць прозвішча падтрымліваецца адпаведным апісаннем персанажа ў тэксце: «*Гэты самы Хмыль не ішоў у яго з галавы. І халера яго ведае, што за чалавек такі! Сам нетутэйшы, прышоў аднекуль у вёску, падбіўся тут да маладзіцы ў прымакі. Людзі казалі, што ён раней недзе крамнікам быў. Вытурылі, пэўна. Дзіва яшчэ, што ў турму не сеў. У калгасе прыладзіўся вупраж выдаваць: устарых работу адабраў. Усе дзівіліся толькі. А ён з конюхам нейкія справы завёў, пачаў на палянцы каля Васілёвага логу зруб ставіць. Лесу ж, канешне, не купляў. Думалі, пуньку якую ці імшанік зрабіць наважыў – не, зруб хаты, які потым прадаў у раён. Пакуль агледзелі, дык ён і другі ляпіць пачаў. Ах, каб табе, ліхадзей ты гэтакі, валацуга прыблудны! ...Давялося Хмылю заплаціць грошы ў калгас. Дык, бач ты, помсціць збіраецца, сумленнем папракае» [1, с. 18]. Як можна заўважыць, *Хмыль* вельмі таямнічая асоба, якую ніхто не ведае і не можа зразумець: «*Прысунуўся цёмны, як заўсёды, ваўкаваты... Хмыль не дужа стараўся падымаць ногі*» [2, с. 18–19]. Жыхары вёскі нават не памятаюць ужо, што сапраўднае імя гэтага чалавека – *Прохар*. У імені, як і ў прозвішчы, сустракаецца гук [x]. У спалучэнні з асабовым імем – *Прохар Хмыль* – прозвішча набывае яшчэ большую фанетычную выразнасць, сугучнасць. Таксама зразумець характар персанажа дапамагае характарыстыка з боку іншых герояў твора: «*Хмыль вунь вазамі цягне, свайго ён нідзе не ўпусціць. ...Не, не надта разгуляецца Хмыль, урвіцель гэты. ...Злаваўся ён дужа. Не можа быць, кажэ, каб самога на чым-небудзь не злавіў, я яму гэтага не дарую... І не даруе!*» [2, с. 18]. Слова з канатацыйным значэннем *падбіўся*,*

вытурлі, прыладзіўся, ляпіць, ліхадзей, валацуга, прыблудны, цягне, разгуляецца, урвіцель не толькі перадаюць адносіны аўтара і іншых персанажаў да Хмыля, а і ўзмацняюць негатывную экспрэсію прозвішча. Пасля, прачытаўшы ўвесь твор, можна зразумець, што Прохар не настолькі дрэнны чалавек, якім яго ўспрымаюць людзі. Ніхто не ведае, якое было ў яго жыццё да прыезду ў гэту вёску, што так змяніла яго паводзіны і лёс. Мы можам толькі зразумець, што ў Прохара не атрымліваецца нічога добрага зрабіць, і ён вельмі зайздросціць сумленным людзям. Пра гэта нам распавядае размова Хмыля з вясковым мужыком Мацеем : «Зразумей, Максімавіч... та-а-ак!.. Я, можа, сам хацеў, каб ты мяне тут заспеў. Хочаш вер, хочаш не. Памятаеш, як сустрэў цябе ў лесе? Стары, думаю, колькі сілы той, а за сухастойнай па горла ў снег лезе. І тут мне дацінае : глядзі вось, які я добры, які сумлены. Жывую лясіну з пня не зваю... Злосць мяне ўзяла... Ты не сярдуі, дзядзька Мацей, што гэтак гавару...» [2, с. 22]. А далей заўважаем, што ў Хмыля прачынаецца сумленне: «А сёння, як пачаў гэтыя цяльнушкі ў санкі кідаць – рукі не бяруць. Хоць бы, думаю, налучыў хто-небудзь, вылаяў ці што...» [2, с. 22]. У канцы твора Прохар Хмыль стаіць перад выбарам: працягваць сваё існаванне падманшчыкам і «хмылём» ці выправіць свае памылкі і стаць сумленным чалавекам?

Твор «Двое ў лесе» апавядае пра каханне паміж звычайным вясковым хлопцам Васілём і маладой настаўніцай Марынай, якое праіснавала зусім нядоўга. І прычынай таму быў вядомы на ўсю вёску Мікола Клыбкі, па прозвішчы Партфельчык. Вось як аўтар каменціруе вобраз Клыбіка: «І ён усё гаварыў, Клыбкі, гаварыў, а Васіль дзівіўся толькі, з якою порткацыю выказаваў сябе гэты чалавек, нібы хацеў давесці: глядзіце, вось які я, Мікола Клыбкі, той самы, каго ў вёсцы прызвалі «партфельчыкам». ...І так вось памалу расхінаўся перад Васілём гэты загадкавы Клыбкі, і ён тады бачыў яго то заліхвацім вайсковым пісарам, то крамнікам тут, у вёсцы, то фізруком у школе, а потым рахункаводам, і нарэшце, няцяжка ўжо здагадацца было, куды надалей завядзе Клыбіка яго партфельная логіка: чакала яго яшчэ недзе ці месца лесніка якога, ці грыбавара. І зразумела было, што, ажаніўшыся на Марыне, як бы прыхапіў сабе Клыбкі чарговы партфельчык» [3, с. 31]. З гэтага апісання мы даведваемся пра характар героя, яго стаўленне да сябе і да іншых. На нашу думку, ваямую ролю ў стварэнні псіхалагічнага партрэта персанажа адыгрывае яго прозвішча. Адметную, немілагучную гукавую абалонку ўласнага імені ствараюць санорныя гукі [к], [л] і іх спалучэнні з гукамі [ы], [б]. Само прозвішча Клыбкі асацыіруецца з ляннівым, слабым, бесхарактарным чалавекам, які жыве за чужы кошт. Але нягледзячы на тое, што Мікола сапраўды існуе за кошт бацькоў, ён вельмі ўпарты ў сваіх мэтах. Да прыкладу, для таго, каб пазаляцацца да Марыны, ён падмануў Васіля, а потым – і саму Марыну. Праз гэта развязаўся канфлікт паміж каханымі, што і прывяло да разбурэння адносінаў паміж імі. Сам Клыбкі атрымаў, што хацеў, але ўсё роўна застаўся незадаволены.

Такім чынам, на прыкладзе трох прапанаваных мастацкіх твораў мы можам адзначыць, што Міхась Стральцоў падбірае для сваіх літаратурных герояў вельмі адметныя, гаваркія прозвішчы, мянушкі, якія выступаюць паказчыкамі своеасаблівага стылю пісьменніка. Таксама ў некаторай ступені гэта дазваляе адлюстраваць нацыянальную культурную семантыку беларускіх уласных імёнаў. У гэтым імёны набываюць эмацыянальна-экспрэсіўныя, канатацыйныя якасці з дапамогай такога прыёму, як гукасімвалізм. Кожнае такое імя або прозвішча становіцца матываваным: нясе ў сабе не толькі ўнутраны сэнс, але і мае яркую гукавую афарбоўку, што дазваляе чытачу асацыіраваць іх з пэўнымі ўчынкамі, падзеямі, словамі.

Літаратура

1. Старічэнок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Старічэнок. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 811 [1] с.
2. Стральцоў, М. Л. Ад маладзкі да поўні : аповяданні, аповесці, эсэ / Міхась Стральцоў ; уклад. В. Стральцовай. – Мінск : Маст. літ., 2005. – 430 с.
3. Стральцоў, М. Перад дарогай : Аповяданні, аповесці : Для ст. шк. узросту / Маст. В. В. Дударэнка. – Мінск : Юнацтва, 1994. – 269 с.

Т. М. Тарасва (Беларусь)

АПОВЕСЦЬ-ЭСЭ ВІКТАРА ҚАРАМАЗАВА «КРЫЖ НА ЗЯМЛІ І ПОЎНЯ Ё НЕБЕ» (1991)

Твор складаецца з 24 замалёвак, у якіх знайшлі адлюстраванне жыццёвыя і творчыя перыпетыі знакамітага беларускага пейзажыста Вітольда Каятанавіча Бялыніцкага-Бірулі. В. Карамазаву ў адным інтэрв'ю казаў: «Мне вельмі важна ведаць: адкуль мастак, дзе ён пачаўся. Самыя моцныя ўражанні закладваюцца ў чалавека ў дзяцінстве, ён у свет ідзе адтуля, дзе яго пупавіна закапаная. І потым мастак, пад якімі б уплывамі ні аказаўся, ён найперш рэалізуе сваю прыроду, тое святло, якое ён убачыў і атрымаў у сваю душу з маленства» [1].

Жанравае азначэнне *аповесць-эсэ* сведчыць, што аўтарскае «я» выконвае ў творы фундаментальную функцыю: яно арганізуе цэлы ланцужок разважанняў, імпрэсіяністычных асацыяцый, вывадаў. Гэта своеасаблівы лірычны дыялог пісьменніка з чытачом, у якім адсутнічае прэтэнзія на сістэмнасць і права на ўсеабдымнасць. У мастацкую біяграфію сусветна вядомага суайчынніка В. Карамазаву арганічна ўплітае дзённікавыя ўспаміны і лісты самога жывапісца, што надае асобе таленавітага чалавека манументальную велічнасць і непаўторную глыбіню.

«Крыж на зямлі і поўня ё небе» – твор біяграфічны, дакументальны і мастацкі адначасова. Жанравая форма *аповесці-эсэ* дае магчымасць В. Карамазаву запарабаваць інтэлектуальны патэнцыял самога чытача, яго асабісты жыццёвы досвед. Пісьменнік, успамінаючы працу над творам, адзначае: «Калі я пісаў пра Бялыніцкага-Бірулю, што я меў? Толькі скупыя факты: калі, дзе нарадзіўся, што напісаў і г.д. Я сеў у свой усюдыход «Ніву», узяў стрэльбу й сабаку і паехаў паляўнічымі сцежкамі Бялыніцкага-Бірулі. І там я знайшоў усё неабходнае: і факты, і яго невядомыя літаратурныя творы, і яго лісты да дачкі Любы. Чым Біруля толькі ні захапляўся! Ён быў усебакова таленавіты чалавек прыблізна такога плану, як мастакі эпохі італьянскага Адраджэння» [1]. В. Бялыніцкі-Біруля ў творы В. Карамазова паўстае ўнікальна тонкім пейзажыстам, высокадухоўным жывапісцам, цесна паяднаным з прыродай, зямлёю, з чалавекам працы: «... улада колераў і ўлада святла. У колерах і святле – таямніца жыцця, свету? Зразумеўшы іх, ці можна спасцігнуць душу чалавека, яго лёс, драму?» [2, с. 66].

Стрыжнем сюжэтнай лініі аповесці-эсэ выступае жыццё В. Бялыніцкага-Бірулі, знітаванага з прыродай, дзе ўсё арганічна ўзаемазвязана: жыццё і смерць побач, фізічнае паміранне не ёсць знікненне, адна форма жыцця змяняецца на іншую: «Любіце прыроду, працуйце на прыродзе, вывучайце яе ва ўсе поры года, кожны дзень і кожную хвіліну!» [2, с. 73]. Кніга В. Карамазова прасякнута дзіўна тонкім філасофскім разуменнем жывапісу і асобы Бялыніцкага-Бірулі-мастака і чалавека. Канкрэтныя факты з жыцця пейзажыста напоўнены глыбокім пісьменніцкім лірыка-аналітычным роздумам над таямніцамі быцця, над глыбінёй унутранага свету творчай асобы: «Бялыніцкі-